

5. Felsefenin Prensipleri*

Rene Descartes

Felsefenin Prensipleri adlı eserinde Descartes doğanın gerçekte amaçtan ve güzellikten yoksun olan matematiksel bir makine olduğunu ilan eder.

Bölüm II

I. Maddi nesnelerin varlığının kesin olarak bilinmesini sağlayan zeminler (...) bu meseleyi Tanrı'dan, kendimizden ve zihnimizden tamamen ayrı olarak açıkça izah ediyoruz ve bu fikrin, zihnimizin dışındaki, her açıdan benzer nesneler vesilesiyle bizde oluştuğunu daha da açık biçimde fark ediyoruz. Ama önceden de ifade edildiği gibi, Tanrı kendi doğasına uygun olmadığı için bizi aldatmış olamayacağından uzunluk, genişlik ve kalınlık ile görülür ve görülen nesneye ait olduğunu açıkça anladığımız bütün bu özelliklere sahip belirli bir nesne olduğu sonucunu hiç tereddüt etmeden çıkarmalıyız. Takdim edilen bu öze cisim veya madde diyoruz.

(...)

IV. Cismin doğası ağırlığından, sertliğinden, renginden ve benzerlerinden oluşmaz; sadece görünümünden oluşur. Böyle düşünüldüğünde, maddenin veya cismin doğasını sert, çok ağır veya renkli olmasıyla veya başka biçimde duyularımıza hitap eden özellikleriyle değil, basitçe boyu, genişliği ve derinliğiyle görülen bir öz olarak tarif edebiliriz... Aynı şekilde, somut bir maddenin algılanan ağırlığının, renginin ve bu türden tüm diğer niteliklerinin kendisinden alınması durumunda madde yine bütün olarak kalır; bu nedenle, cismin doğası bunların hiçbirine bağlı değildir.

(...)

XXII. Ayrıca gökyüzünün ve yeryüzünün yapıldığı madde aynıdır ve bu yüzden dünyaların çokluğu söz konusu olamaz. Ayrıca tüm bunlar sayesinde gökyüzünün ve yeryüzünün aynı maddeden yapıldığı çıkarsaması kolayca yapılabilir; sonsuz sayıda dünya olsa da hepsi bu maddeden yapılmıştır; bunlara dayanarak diyebiliriz ki, dünyaların çokluğu imkânsızdır, çünkü doğası sadece kendi varlığından ve görünen özünden oluşan nesne, zaten diğer dünyaların kendi başına varolabileceği tüm hayal edilebilir uzamları tamamen işgal etmektedir ve bizde başka bir maddeye ilişkin bir düşünce mevcut değildir.

XXIII. Maddenin tüm çeşitleri veya biçiminin tüm farklılıkları harekete bağlıdır. Bu nedenle, tüm evrende tek bir tür madde vardır ve bunu bilebilmemizin sebebi onun bize görünür olmasındandır. Bu maddeye ait olduğunu açıkça algıladığımız tüm özellikler, onun parçalarına göre bölünebilme ve hareket edebilme kapasitesine indirgenebilir; yine buna göre, algıladığımız tüm bağlarını parçalarının hareketlerinden alabilir. Maddenin bölünmesi bir değişikliğe sebep olmaz ama tüm varyasyonları veya biçim farklılıkları harekete bağlıdır.

Bölüm III

(...)

II. Tanrı'nın dünyayı yaratırken kendisi için belirlediği amaçları anladığımızı düşünmekten kaçınmalıyız. İkincisi, kendimizi çok büyük görmekten kaçınmalıyız, öyle görünüyor ki düşünme gücümüz Tanrı'nın gerçekte yarattıklarını aşabilme gücüne sahipmiş gibi, doğal sebepler veya ilahi açıklamalar ile, kesin olarak bilmediğimiz halde, dünyaya belirli sınırlar çizmeye çalışıyoruz; aynı şekilde Tanrı'nın her şeyi bizim için yarattığını veya Tanrı'nın evreni yaratma amacını aklımızın gücüyle anlayabileceğimizi düşünüyoruz.

III. Her şeyin insanlar için yaratıldığı hangi anlamda söylenebilir. Ahlaki açıdan bakıldığında, Tanrı'nın her şeyi bizim için yarattığına ve böylece O'na karşı daha fazla şükran ve sevgi hissetmemiz için teşvik edildiğimize inanmak dindarca bir düşünce olabilir; sadece yaratılan o şeyi düşünerek zihinlerimizi çalıştırmak, böylelikle Tanrı'yı onurlandırmak için bile olsa bir şekilde faydalanmadığımız hiçbir şey yaratılmadığından, her şeyin bizim için yaratıldığı, onların yaratılışında Tanrı'nın başka bir amaç gözetmediği, her ne kadar bu anlamda doğru da olsa, yine de hiçbir şekilde mümkün değildir. Ayrıca bu varsayım fiziksel akıl yürütme açısından açıkça saçma ve uygunsuzdur, çünkü şüphesiz insanoğlu tarafından asla görülmemiş, bilinmemiş ve asla kullanılmamış birçok şey mevcut olabilir yahut bir zamanlar mevcut olmuş ama şu anda yok olmuş olabilir.

Bölüm IV

(...)

CXCVIII. Duyularımız sayesinde, biçimleri (veya durumları), büyüklüğü ve hareketi dışında harici nesnelere dair hiçbir şey bilemeyiz. (...) Bir cismin

hareketine diğer bir cismin sebep olabildiğini ve parçalarının boyut, biçim ve durumlarına göre çeşitlendirilebileceğini kolayca anlayabiliriz ama bahsi geçen bu şeylerin (örneğin boyut, şekil ve hareket) örneğin birçok filozofun cisimlerde mevcut olduğunu düşündüğü esas biçimlerin ve gerçek niteliklerin, kendilerinden tamamen farklı bir doğaya sahip bir şey üretebileceğini hiçbir şekilde anlayamıyoruz; ayrıca bu niteliklerin veya biçimlerin diğer cisimleri harekete geçirme gücüne nasıl sahip olabildiklerini de anlayamıyoruz. Ama ruhumuzun doğası sayesinde, ruhtaki tüm hislerin vücudumuzun farklı hareketlerinden kaynaklandığını bildiğimize ve deneyler sayesinde bu hislerin bazılarının gerçekte bu hareketlerin sebep olduğunu ama harici duyu organlarımız tarafından beyne iletilmeyen bunların dışındaki hiçbir hareketi keşfedemediğimizi öğrendiğimize göre, aynı şekilde, farklı yöntemlerle sınırlarımızı harekete geçirme gücü olmayan harici nesneleri, yani ışık, renk, koku, tat, ses, sıcaklık veya soğukluk ve diğer dokunsal nitelikleri veya esas biçimleri hiçbir biçimde anlayamayacağımız sonucuna varırız.

CXCIX. Bu risalede açıklaması unutulmuş hiçbir doğa fenomeni yoktur. Basitçe yapılmış bir sıralama sayesinde, bu risalede açıklaması unutulmuş hiçbir doğa fenomeni olmadığı anlaşılabilir, çünkü duyular tarafından algılanmayan hiçbir şey doğa fenomeni olarak düşünülemez. Cisimlerde nasıl mevcut olduklarını açıkladığım hareket, büyüklük ve biçim (ve her bir cismin parçalarının durumu) hariç tutulursa; az önce gösterdiğimiz gibi, bildiğimiz kadarıyla büyüklük, biçim ve hareketten oluşan belirli nesne tertiplerinden başka bir şey olmayan ışık, renkler, kokular, tatlar, sesler ve dokunsal nitelikler dışında duyularımızla algıladığımız hiçbir şey yoktur.

* Rene Descartes, *Düşünceler ve Felsefenin Prensiplerinden Seçmeler*, çeviren John Veitch, Edinburgh, Sutherland and Knox, 1853, s. 152-154, 164, 167-168, 176-178.

6. Geometrik Yöntemle Açıklanan Etik*

Benedict De Spinoza

Spinoza'nın adını Baruch iken Benedict olarak değiştirmesi, entelektüel kariyerini sembolize eder. Spinoza, Yahudi adıyla birlikte, onu yirmi dört yaşındayken aforoz eden Amsterdam Sinagogu'nun teolojik ortodoks anlayışını da reddetmiştir. "Benedict" aklın özgürlüğünü simgelemektedir. Güncel bilimleri ve Descartes ile Bruno'nun felsefelerini okuyan Spinoza (1637-1677), "Kartezyen devrimin insanoğlunu ve dünyayı gerçekten ne kadar çok değiştirdiğini" çağdaşlarından çok daha net biçimde görmüştür. En önemli eseri olan *Geometrik Yöntemle Açıklanan Etik*

(Ethica Ordine Geometrica Demonstrata) resmi sansür yüzünden ancak ölümünden sonra yayınlanabilmiştir. Amacı etiği bilimsel bir temele oturtmaktır, bu yüzden geometrik akıl yürütme metodunu kullanmıştır.

Tanrı'ya Dair

[Bazı insanlar] Tanrı'nın bağımsız bir sebep olduğunu düşünürler, çünkü, biz insanların Tanrı'nın doğası gereği olduğunu düşündüğümüz, gerçekleşmemesi veya O'nun tarafından yapılmaması gereken, gücü dahilindeki şeyleri gerçekleştirdiğini düşünürler. Tanrı'nın bunları gerçekleştirmesi, bir üçgenin kendi niteliğini izlememesiyle, yani üç iç açısının iki dik açiya eşit olmamasıyla veya belirli bir sebebin hiçbir sonucu olmaması ile aynı anlama gelir ki saçmadır.

Ayrıca aşağıda, bu önermenin yardımı olmaksızın, ne aklın ne de iradenin Tanrı'nın doğasına bağlı olmadığını göstereceğim.

Eğer akıl ve irade Tanrı'nın ebedi varlığına bağlıysa bu kelimeleri genelde içerdiklerinden farklı bir anlamda düşünmemiz gerekir. Çünkü Tanrı'nın özünü oluşturan akıl ve irade zorunlu olarak insan aklı ve iradesinden kutuplar kadar uzak olmak zorundadır; aslında adları dışında ortak bir yanıları olmamalıdır; bunların arasındaki ilişki, gökteki köpek takımyıldızı (Canis Major) ile yeryüzünde havlayan köpek arasındaki ilişki kadardır.

Tanrı'nın mükemmelliğine bağlı olarak Tanrı asla olması gerekenden farklı bir biçimde hüküm vermemiştir ve veremez; Tanrı hükümlerinden önce mevcut değildir, onlar olmadan da mevcut olamaz.

Yani doğada hiçbir şey onun kanunlarıyla çelişerek gerçekleşemez, hatta her şey o kuralları kabul eder ve o kurallara uyar, çünkü gerçekleşen her şey Tanrı'nın ebedi hükmüne ve iradesine göre gerçekleşir; yani işaret ettiğimiz gibi, gerçekleşecek her şey ilahi gerekliliği ve gerçekliği içeren kurallara ve kanunlara göre gerçekleşir. Bu nedenle doğa, biz hepsini bilmesek de her zaman ilahi gerekliliği ve gerçekliği içeren kuralları ve kanunları gözetir ve bu nedenle sabit ve değişmez bir düzeni vardır. Doğanın gücünü ve etkisini kısıtlayacak, doğa kanunlarının bütün amaçlara değil, bazı amaçlara uygun olduğunu düşündürecek hiçbir sağlam sebep de yoktur, çünkü doğanın gücü ve etkisi Tanrı'nın gücü ve etkisidir. Doğanın kuralları ve kanunları Tanrı'nın hükümleri olduğuna göre, doğanın gücünün sınırsız olduğuna ve kanunların ilahi zekâ tarafından tasarlanan her şeyi kapsayacak kadar engin olduğuna inanmak gerekir. Bunun tek alternatifi, doğayı çok zayıf ve kanunları kısıtlı yaratması sebebiyle Tanrı'nın sık sık onu koruyabilmek ve şeylerin kendi istediği gibi gerçekleşmesini sağlamak için doğanın yardımına

gelmek zorunda kaldığıdır; bence bu akıldan çok uzak bir sonuçtur. Ayrıca, doğada kendi kanunlarına uygun olmayan hiçbir şey gerçekleşmediğinden ve o kanunlar ilahi zekânın tasarladığı her şeyi kapsadığından ve son olarak doğa sabit ve değişmez bir düzeni koruduğundan dolayı mucizeler, ancak insan düşüncesiyle ilişkili olarak anlaşılabilir ve onlar sadece doğal sebebinin ne bizim ne mucizenin anlatıcısı ve yazıcısının herhangi bir sıradan olayı referans alarak açıklayamadığı olaylardır.

Yukarıda Tanrı'nın doğasını ve özelliklerini açıkladım. (...) Ama yine de hiç de az olmayan yanlış anlamalar mevcut, bunlar yukarıda da açıkladığım gibi, şeylerin birbirine nasıl bağlandığının anlaşılmasında vahim engellere dönüşebilir ve dönüşüyor da. Bu nedenle, bu yanlış anlamaların aklın muhakemesine getirilmeye değer olduklarını düşündüm.

Böylesi fikirlerin tümü, doğadaki her şeyin insanlar gibi hareket ettiğine, yani bir amaca sahip olduğuna dair o yaygın nosyondan kaynaklanır. Tanrı'nın şahsen tüm şeyleri bir amaca yönelttiğine kesin gözüyle bakılır (çünkü Tanrı'nın her şeyi, kendisine tapabilsin diye insanoğlu için yarattığı söylenir). Bu yüzden bu fikri gözden geçirirken öncelikle şunu sormak istiyorum: Neden herkes bu fikri doğal kabul ediyor, neden genel olarak bu fikre güveniliyor? İkinci olarak, bunun yanlış olduğunu göstereceğim... İnsanlar her şeyi bir amaç için yaparlar, yani kendilerine fayda sağlamak ve istedikleri şeyi elde etmek için. Bu yüzden sadece olayların nihai sebebine dair bilgileri ararlar ve bunu bulduklarında tatmin olurlar, çünkü şüphelenmeleri için bir sebep kalmamıştır. Böylesi sebepleri harici kaynaklardan öğrenemezlerse kendi kendilerini ve ilgili olayı şahsen gerçekleştirmelerine neden olan amacı sorgulamaya başlamak zorunda kalırlar, böylece kendi başlarına diğer doğalarla ilgili hükümler verirler. Ayrıca kendi içlerinde ve kendilerinin haricinde, neyin faydalı olduğunu ararken kendilerine en ufak bir yardımı olmayan birçok vasıta bulduklarında, örneğin görmek için gözler, çiğnemek için dişler, gıda elde etmek için bitkiler ve hayvanlar, aydınlatmak için güneş, balıkları beslemek için deniz vb. doğanın tümünü bize kolaylık sağlayan bir vasıta olarak görürler. Bu kolaylıkları kendilerinin yapmadığının ve hazır bulduklarının farkına vardıklarında, bunların başka bir varlık tarafından kendilerinin kullanması için gerçekleştirildiğine inanmak için bir sebep bulduklarını düşünürler. Şeylere birer vasıta olarak baktıklarından bu şeylerin kendi kendine yaratıldığına inanamazlar ama kendileri için hazırlamaya alışık oldukları vasıtaları değerlendirdiklerinde, her şeyi insanoğlunun faydalanması için ayarlayan ve adapte eden, insanların özgürlüğüyle donanmış evrenin bir veya birden çok hâkimi olduğuna inanmak durumunda kalırlar... Ancak doğanın hiçbir şeyi boşu boşuna, yani

insanoğluna faydasız biçimde yapmayacağını ispatlamaya çalışırken sadece doğanın, tanrıların ve insanların hep beraber çıldırdığını ispatlamış olurlar. Size yalvarıyorum, ortaya çıkan sonuca bir bakın: Doğanın bir sürü yardımının yanı sıra fırtınalar, depremler, hastalıklar gibi bir sürü engeli de görmek durumundaydılar; bunları açıklayabilmek için tanrıların bazı insanlar tarafından yapılan yanlışlara ya da ibadetleri sırasındaki kimi hatalara kızdığını ilan ettiler. Deneyimler, sağladıkları sonsuz örneklerle günbegün bize gösterdiler ki, iyi ve kötü talih dindarlarla dinsizlere eşit oranda düşüyor; yine de bu ezeli önyargılarından vazgeçemediler, çünkü böylesi çelişkileri bildedikleri diğer şeylerle birlikte sınıflandırmak ve böylece mevcut ve doğuştan gelen cehaletlerini korumak, kendi akıl yürütme biçimlerini tamamen yok edip yeniden başlamakta daha kolaydı. Böylece Tanrı'nın hükümlerinin insan aklını çok aştığına dair bir aksiyom belirlediler. Eğer matematik, nihai sebeplere bakmaksızın biçimlerin sadece özünü ve özelliklerini göz önüne alan bir doğruluk standardı belirlemeseydi, böyle bir doktrin gerçekleri insanoğlundan ebediyen saklayabilirdi. (...)

İlk noktayı yeterince açıkladım. Doğanın özel bir amacının olmadığını ve nihai amaçların sadece insanoğlunun uydurması olduğunu daha ayrıntılı biçimde açıklamaya gerek yok. (...) Ama bu nihai sebep doktrinini tamamen tahtından indirmek için birkaç gözlem daha ekleyeceğim. (...)

Bu doktrin Tanrı'nın mükemmelliğini bertaraf etmektedir: Eğer Tanrı bir nesne için harekete geçiyorsa, onda olmayan bir şeye ihtiyaç duyuyor demektir. Elbette teologlar ve metafizikçiler istek nesnesi ile özümleme nesnesi arasına bir sınır çizerler. Yine de Tanrı'nın her şeyi sadece yaratmak için değil, kendi iyiliği için yarattığını itiraf ederler. Yaratma öncesinde Tanrı haricinde mevcut olan, Tanrı'yı harekete geçiren hiçbir nesneye işaret edemezler; böylece Tanrı'nın elde etmek için vasıtalar yarattığı bu şeylerden yoksun olduğunu, üstelik bunları arzuladığını kabul etmiş olurlar (zaten etmek zorundadırlar).

Bu doktrinin, nihai sebepler tayin etmedeki yeteneklerini göstermeye pek meraklı olan takipçilerinin teorilerini ispatlamak için indirgeme adlı yeni bir argüman yöntemi getirdiklerini söylemeyi unutmamalıyız; bu yöntem imkânsız olana değil, cahilliğe indirger. Böylece doktrinlerini sunmak için başka yöntemleri kalmadığını da göstermiş olurlar. Örneğin bir çatıdan bir adamın başına bir taş düşse ve bu taş onu öldürse, yeni yöntemlerine göre taşın adamın başına onu öldürmek için düştüğünü açıklarlar; çünkü Tanrı'nın iradesi doğrultusunda düşmemiş olsa bu kadar koşul (çoğunlukla çok fazla sayıda eşzamanlı koşul mevcuttur) nasıl şans eseri denk gelecektir? Belki buna cevaben olayın rüzgârın estiği ve adamın o yolda yürüdüğü gerçeikle-

ri yüzünden oluştuğunu söyleyebilirsiniz. “Ama neden,” diye ısrar ederler, “rüzgâr esiyordu ve adam tam da o anda o yolda yürüyordu?” Rüzgârın çıkmasının sebebinin daha önce hava sakinken bir gün önce denizin kabarması olduğunu ve adamın bir arkadaşına davetli olduğunu söyleyerek cevap verirsiniz ısrar etmeye devam ederler: “Ama deniz neden kabarmıştı ve adam tam da o gün davet edilmişti?” Böylece sebepten sebebe geçerek sorularına devam ederler, ta ki siz Tanrı’nın iradesine ya da başka bir deyişle cehaletin tapınağına sığınana kadar...

Duyguların Kaynağına ve Doğasına Dair

Duygular ve insan davranışları hakkında yazan birçok yazar, doğanın genel kanunlarını izleyen doğa fenomenlerinden doğa dışı meseleleri işler gibi görünüyor. Doğadaki insanı bir krallığın içindeki ayrı bir krallık gibi hayal ediyor gibiler: Çünkü insanın doğal düzeni takip etmektense bozduğuna, kendi eylemleri üzerinde tam bir kontrol sahibi olduğuna ve kendi yolunu kendisinin belirlediğine inanıyorlar. İnsani zayıflıkları ve kötülükleri genel olarak doğanın gücüne değil, insan doğasındaki bazı gizemli eksikliklere bağlıyorlar, insanın bu eksiklikler yüzünden sızlandığını, alay ettiğini, hakir gördüğünü ve genelde olduğu gibi suiistimal ettiğini düşünüyorlar. (...)

Böylesi kişiler şüphesiz benim insani bozuklukları ve ahmaklıkları geometrik olarak tahlil etmeyi denememi ve akla iğrenç gelen, boş, saçma ve berbat olduğunu haykırarak ilan ettikleri meseleleri sağlam bir akıl yürütmeyle incelememi garip bulacaktır. Ancak benim planım bu. Doğada kusurlu olarak bilinen hiçbir şey gerçekleşmez, çünkü doğa hep aynıdır, etkisi ve eylem gücü her yerde birdir ve aynıdır; yani her şeyin gerçekleşmesini ve bir biçimden diğerine geçmesini açıklayan doğa kanunları ve kuralları her yerde ve her zaman aynıdır. Bu yüzden her şeyin doğasını anlamak için kullanılacak yöntem aynıdır, yani doğanın evrensel kanunları ve kuralları izlenmelidir. Bu nedenle, kin, öfke, kıskançlık ve benzeri tutkular kendi içlerinde doğanın aynı gerekliliklerini ve etkilerini takip ederler; belirli, tanımlı sebeplere tepki verirler ve bu sebepler yardımıyla anlaşılabilirler ve diğer şeylerin özellikleri kadar bilinmeye değer, üzerinde düşünmesi bize keyif veren özelliklere sahiptirler. Bu nedenle, duyguların doğasını ve gücünü, şimdiye kadar Tanrı’ya ve zihne ilişkin araştırmalarda kullandığım yöntemle tahlil edeceğim. İnsanların eylemlerini ve arzularını, çizgilerle, düzlemlerle ve hacimlerle ilgilenirmiş gibi, tamamen aynı biçimde gözden geçireceğim.

* *Benedict De Spinoza’nın Başlıca Eserleri*, çeviren R. H. M. Elwes (Bonn Felsefe Kitaplığı, Londra, George Bell and Sons; 1891), cilt I, s. 83-84; cilt II, s. 60-61, 72, 74-79, 128-129.